

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
DEPARTAMENTUL DE FILOSOFIE MAGHIARĂ

Suflet și substanță în filosofia lui Aristotel

Teză de doctorat
Rezumat

Conducător de doctorat:
Prof. Univ. Dr. Egyed Péter

Doctorand:
Horvath Peter

CLUJ-NAPOCA
Februarie
2012

Cuprins

1. Introducere

2. Problematika sufletului la Aristotel

- 2.1 Locul problemei sufletului în filosofia lui Aristotel
  - 2.1.1 Textele aristotelice despre suflet
  - 2.1.2 Problema părților sufletului în etică
  - 2.1.3 Analiza evoluției problematicii despre suflet
  - 2.1.4 Problema sufletului în raport cu metafizica și biologia
  - 2.1.5 Problema sufletului în raport cu metafizica și teologia
  - 2.1.6 Concluzii
- 2.2 Principalele texte studiate
  - 2.2.1 *Despre suflet*
  - 2.2.2 Tratatul despre substanța din *Metafizica* (ZHΘ)
  - 2.2.3 Tratatul biologic
- 2.3 Despre scopurile și metoda filosofiei naturii la Aristotel
  - 2.3.1 Metoda *Fizicii*
  - 2.3.2 Generalul
- 2.4 Delimitarea problemei sufletului în *Despre suflet* I 1
- 2.5 Întrebarea despre substanța sufletului în *Despre suflet* I 1

3. Substanța ca obiect al filosofiei naturii

- 3.1 Substanța
  - 3.1.1 Substanță și substrat
  - 3.1.2 Problema părților definiției
- 3.2 Definiția în cadrul filosofiei naturii
- 3.3 Cele două definiții ale sufletului în *Despre suflet* II 1 și II 2
- 3.4 Concluzii

4. Substanța în tratatele biologice

- 4.1 Tratatul biologic în literatura de specialitate
- 4.2 Aspectul formal
  - 4.2.1 Rolul explicativ al formei
  - 4.2.2 Diferența dintre formă, specie și esență în tratatele biologice
- 4.3 Structura ierarhică a corpului
- 4.4 Analiza structurală a substanței naturale
- 4.5 Concluzii

5. Mișcare și activitate

- 5.1 Unitatea substanței
  - 5.1.1 Materia
  - 5.1.2 Problema definiției și a unității substanței
- 5.1 Sufletul ca principiu și cauză
  - 5.1.1 Tripla cauzalitate a sufletului în *Despre suflet* II 4
  - 5.1.2 Conceptele de *energeia* și *entelecheia* în *Metafizica*
- 5.2 Problema mișcării sufletului
  - 5.2.1 Critica teoriilor despre mișcarea sufletului
  - 5.2.2 Critica teoriilor mecaniciste
  - 5.2.3 Critica teoriei lui Platon
  - 5.2.4 Aporia mișcării sufletului

6. Concluzii

Bibliografie

Cuvinte cheie:

suflet, substanță, metafizică, fizică, mișcare, definiție, materie, forma, potență, act

Rezumat

Interpretările filosofiei aristotelice, în mod tradițional, subordonează problema sufletului metafizicii. Conform abordării sistematice teoria metafizică a substanței și cadrul ei conceptual premerg problema viețuitorului, înțelesă ca substanță în sens particular. Cercetările din secolul trecut au fost în bună măsură influențate de teoria evoluției filosofiei aristotelice, care a contribuit la concepția priorității metafizicii față de problema sufletului și în privința succesiunii în care Aristotel a compus scrierile sale. Conform acestei teorii, la elaborarea tratatului *Despre suflet*, Aristotel deja dispunea de teoria sa metafizică. Pe baza acestor premise se poate concluziona imediat: teoria sufletului nu este altceva, decât aplicarea teoriei metafizice asupra viețuitorului. Începând însă cu a doua jumătate a secolului, în paralel cu creșterea interesului față de tratatele aristotelice de biologie, concepția subordonării cercetărilor (așa numite) empirice metafizicii a fost pusă la îndoială. Interpretările scrierilor biologice, fără a fi atins încă un consens, au formulat în ultimile decenii ale secolului trecut ipoteze noi, cu implicații asupra concepției sistematice, dar și asupra celei cronologice ale textelor. Astfel, unele tratate de zoologie ar putea fi datate înaintea cărților centrale ale *Metafizicii* (ZHΘ) și a elaborării teoriei substanței, iar între cele două problematice, cea biologică și cea metafizică, nu se poate exclude influențarea reciprocă.

Lucrarea de față își propune să studieze interdependența dintre problema sufletului și problema substanței în filosofia aristotelică, pe baza ipotezei unei influențări reciproce ale celor două teorii.

Primul capitol își propune să determine locul ocupat de problema sufletului în filosofia aristotelică. Întrebări legate de suflet apar în diverse tratate și sunt abordate pe baza unor problematice diverse. Întrebările etice au la bază teoria părților sufletului, în acord cu tradiția filosofică greacă, pe care o întâlnim și la Platon. În unele tratate de biologie Aristotel concepe raportul dintre suflet și corp în termenii unei comunități de acțiune. Însă în tratatul *Despre suflet* aceste concepții sunt înlocuite de o nouă abordare, în care sufletul și corpul apar ca unitate substanțială, într-o viziune diametral opusă celei pe care interpreții o presupun că ar fi fost formulată de către Aristotel în dialogul pierdut *Eudemos*. Dar tratatul *Despre suflet* este inovator în primul rând prin faptul că abordează problema sufletului în contextul filosofiei naturii, fapt care a dus la o împărțire a punctelor de vedere în judecarea locului ocupat de acest tratat.

Ne propunem să ne raliem cercetătorilor care consideră că abordarea problemei sufletului din *Despre suflet* este cea cu adevărat relevantă pentru filosofia aristotelică, fără să pierdem însă din

vedere limitele ei. Problema intelectului nu poate fi tratată în termeni biologici și în această chestiune Aristotel este nevoit să abandoneze teritoriul filosofiei naturii. Credem însă că intenția de a uni cele două problematici, la nivel conceptual, nu este străină de gândirea lui Aristotel.

Pentru a putea urmări problematica sufletului și a substanței în cadrul filosofiei naturii, adică a fizicii aristotelice, trebuie să constatăm că, deși presupune ca punct de plecare experiența, ceea ce are în vedere, *phainomena*, nu se restrânge la observații empirice, *empeiria*, ci Aristotel include sub acest concept și păreri acceptate în general, adică *endoxa*. Cele două laturi ale experienței analizate se întrepătrund, iar în metoda aristotelică cercetarea empirică și cea dialectică nu pot fi separate net. Abordarea fizică a problemei sufletului nu înseamnă deci pur și simplu o cercetare bazată pe observații, ci se referă la faptul că Aristotel formulează întrebarea cu privire la natura sufletului ca problema referitoare la substanța substanței naturale. Mai mult, în introducerea tratatului despre suflet, Aristotel definește țelul cercetărilor sale ca fiind cea de a studia natura și substanța sufletului. Avem deci o succesiune în care termenul de substanță apare de trei ori: cercetarea urmărește substanța sufletului, care la rândul ei nu este altceva, decât substanța viețuitorului, care, în fine, este tot substanță. Desigur termenul de substanță apare în accepțiuni diferite. Ne propunem să studiem raportul dintre problema substanței și cea a sufletului în cadrul definit de acest triplet.

Studierea locului ocupat de problema sufletului în filosofia aristotelică ne-a condus la concluzia că punctul de vedere fizic (în sens aristotelic) al tratatului *Despre suflet* este și cel relevant pentru teoria sufletului. Acest punct de vedere este în acord cu cel al cărților dedicate problemei substanței ale *Metafizicii* (ZHΘ), care studiază substanțele compuse. Putem concluziona că pentru compararea celor două problematici, punctul de vedere fizic este cel adecvat.

În același timp prin determinarea locului ocupat de problema sufletului am putut observa și faptul că punctul de vedere fizic nu acoperă întreaga arie a problemei, deoarece problema intelectului nu poate formulată în termeni fizici. Dacă însă privim această întrebare ca fiind reziduală în *Despre suflet*, atunci de fapt punem la îndoială unitatea teoriei sufletului. Putem doar să semnalăm posibilitatea unei abordări diferite, bazate pe un punct de vedere teologic (cum propun de exemplu Heinrich Cassirer sau Georg Picht), dar care depășește cadrul lucrării noastre.

Lucrarea se împarte în trei secțiuni principale.

În prima parte studiem problema substanței ca obiect al filosofiei naturii. Ea implică, la rândul ei, problema definiției. Punctul de plecare îl constituie *Categoriile* și cărțile ZHΘ ale *Metafizicii*, unde Aristotel formulează problema substanței, pe baza a două puncte de vedere diferite. Cartea Z este cea care ne conduce la problema definiției, formulată în termenii structurii de

materie și formă. Definiția fizică, prin faptul că trebuie să includă și aspectul material, apare în primă instanță ca o problemă de abstracție și este contrastată cu definiția matematică (prin comparația dintre definiția noțiunilor de „cârn” și „curb”). Însă această diferență nu este nici singura și nici cea relevantă, deoarece și obiectele geometrice posedă materie, din care nu pot fi abstrase, căci rezultatul ar fi deja obiect al altei științe, al aritmeticii (numărul doi). Pentru exemplificarea posibilității definiției pe baza diferitelor puncte de plecare apelăm la cele două definiții ale sufletului din primele două capitole ale cărții a doua din *Despre suflet*. În prima dintre ele (și cea care, probabil, a fost adăugată în tratat mai târziu), sufletul este opus corpului și definit, în gradul cel mai general, ca formă. În cea de a doua (conform aceleași ipoteze, cea originală, în acord cu punctul de vedere dominant al tratatului, care refuză definiția generală) sufletul este principiul facultăților sufletului.

În tratatele sale de biologie Aristotel formulează probleme relevante cu privire la problema sufletului și cea a substanței. În al treilea capitol al lucrării oferim o sinteză a literaturii de specialitate din domeniul biologiei aristotelice. Deși în aceste cercetări nu s-a atins un consens cu privire la întrebări centrale, studiul zoologiei s-a dovedit important cu privire la teoria aristotelică a științei și la problema substanței. Pe parcursul cercetărilor sale biologice, Aristotel dezvoltă o analiză mai detaliată a structurii corporale, și deci a celei materiale, decât o face în *Fizica* sau *Metafizica* ZH. Aristotel ne spune că cercetarea naturii nu poate neglija studiul părților și al aspectului material, dar aspectul formal este cel primar, fără care explicarea viețuitorului nu este posibilă. Corpul, analizat ca o structură ierarhică, la nivelul inferior poate fi explicat în termenii amestecului material (ca la Empedocle), dar deja începând cu nivelul celor mai simple părți omogene ale viețuitorului explicarea trebuie să facă apel și la aspectul teleologic, funcțional și formal. În ce privește terminologia cercetărilor biologice se pot constata deasemenea nuanțe noi. David Balme realizează o analiză a termenilor de formă, esență și specie și arată diferențele de aplicare ale lor. Astfel specia reprezintă doar ceea ce este comun indivizilor (indivizii nu reproduc specia), esența cuprinde numai elemente asociate unei explicații teleologice, iar forma cuprinde și accidente, fiind ceea ce se transmite prin reproducere.

În tradiția filosofică definiția aristotelică a sufletului este identificată ca cea din capitolul 1 al cărții a doua din *Despre suflet*, conform căreia sufletul este forma și actul prim al corpului. În capitolul 4 (într-un pasaj inserat deasemenea mai târziu) Aristotel prezintă și o relație causală a sufletului, în care ne spune că sufletul este cauza formală, scopul și cel de la care se realizează mai întâi mișcarea. Problema mișcării sufletului constituie elementul de legătură cu teoria mișcării aristotelice, cu teoriile presocratice ale sufletului, precum și cu teoria sufletului platoniciene, în

accepțiunea căreia sufletul este automișcare. În opinia noastră analiza criticii formulate de către Aristotel cu privire la teoriile mișcării sufletului ale predecesorilor săi aduce o contribuție semnificativă la explicarea problematicii aristotelice a sufletului, și indirect a substanței. Aristotel refuză în primul rând teoriile presocratice, care se bazează (în viziunea lui Aristotel) pe o concepție corporală a mișcării sufletului. Concepția lui Platon este criticată parțial cu aceleași argumente, dar elementul cel mai important se referă la natura mișcării. În filosofia lui Platon mișcarea este un gen suprem. Aristotel refuză ideea plasării mișcării deasupra categoriilor. Conform soluției sale, mai corect este să spunem nu că sufletul se mișcă, ci omul prin intermediul sufletului. În pofida criticii și deasemenea a precizării precedente, Aristotel totuși vorbește despre mișcarea sufletului: facultatea intelectuală „se mobilizează”, facultatea dorinței este „mișcător și mișcat”, iar facultatea sensibilă are „o specie de mișcare diferită”. Vorbind aici despre mișcare, Aristotel are în vedere un fel deosebit de mișcare, și anume activitatea sau actualitatea. Observăm pe de o parte paralela dintre suflet ca act prim și diferența dintre știință și actul gândirii, iar pe de altă parte remarca lui Aristotel cu privire la începerea gândirii: aceasta este un alt gen de alterare, sau nu este alterare, „căci el înaintează spre sine însuși și către *entelecheia*”. Remarcăm în final posibilitatea unei paralele între concepția platoniciană a sufletului automișcător și soluția aristotelică a mișcării (sufletului) ca mișcare către sine, extinsă asupra conceptului de *energeia* ca mișcare perfectă.

Bibliografie:

- Aristotel: *Despre suflet*. Traducere din greacă și note de Alexander Baumgarten. Humanitas, București, 2005.
- Aristoteles: *Vom Himmel. Von der Seele. Von der Dichtkunst*. Eingeleitet und neu übertragen von Olof Gigon. Die Bibliothek der alten Welt. Begründet von Ernst Grumach. Herausgegeben von Karl Hoenn. Griechische Reihe. Band II der Werke des Aristoteles. Artemis-Verlag, Zürich, 1950.
- Aristoteles: *Über die Seele*. Aristoteles: Die Lehrschriften, herausgegeben, übertragen und in ihrer erläutert von Dr. Paul Gohlke. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1953.
- Aristoteles: *Über die Seele*. Übersetzt von Willy Theiler. Aristoteles Werke in deutscher Übersetzung. Herausgegeben von Helmut Flashar, Band 13. 6. Ausgabe. Akademie-Verlag, Berlin, 1983 (1959).
- Aristotle: *De Anima*. Edited, with Introduction and Commentary by Sir David Ross. Clarendon Press, Oxford, 1961.

Arisztotelész: *Lélekfilozófiai írások*. Steiger Kornél fordítását átdolgozta Brunner Ákos és Bodnár István (*A lélek*). A *Kisebb lélekfilozófiai írások* fordította Steiger Kornél. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.

Arisztotel: *Metafizica*. Traducere, comentariu și note de Andrei Cornea. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Humanitas, București, 2004.

Arisztotel: *Metafizica*. Trad. Șt. Bezdechi. Editura IRI, București, 1999.

Aristoteles: *Metaphysik*. Übersetzt von Hermann Bonitz (ed. Wellmann). Rowohlt Taschenbuch Verlag. 5. Auflage, Hamburg, 2007.

Aristoteles *Metaphysik Z*. Übers. u. Kommentar. Michael Frede; Günther Patzig. Beck, München, 1988.

Arisztotelész: *Metafizika*. Fordította, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Halasy-Nagy József. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 1992.

Arisztotelész: *Metafizika, VII (Z) könyv*. Fordította és a kommentárokat készítette Steiger Kornél. Alföld Alapítvány, Debrecen, 1992.

Arisztotel: *Organon I. Categori. Despre interpretare. Analitica primă*. Traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian. Editura IRI, București, 1997.

Arisztotel: *Organon II. Analitica secundă. Topica. Respingerile sofistice*. Traducere, studiu introductiv, introducere și note de Mircea Florian. Editura IRI, București, 1998.

Aristoteles: *De motu animalium*. Trans: Nussbaum, Martha Craven. Text with translation, commentary, and interpretive essays. Princeton University Press, Princeton, 1978.

Arisztotelész: *Az égbolt*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009.

Arisztotelész: *Kategóriák*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1993.

Arisztotelész: *Organon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

Arisztotelész: *Nikomakhoszi ethika*. Magyar Helikon, Budapest, 1971.

The Works of Aristotle. Translated into English under the editorship of J. A. Smith, M.A., and W. D. Ross. Clarendon Press, Oxford, 1908–1952.

- Vol I: *Analytica Priora* (by A. J. Jenkinson); *Analytica Posteriora* (by G. R. G. Mure). 1928.
- Vol II. *Physica* (by R. P. Hardie and R. K. Gaye). 1930.
- Vol III. *De anima* (J.A. Smith). 1931.
- Vol. IV. *Historia animalium* (by D'Arcy Wentworth Thompson) 1910 (1949).

- Vol. V. *De Partibus Animalium* (by William Ogle); *De Motu and the Incessu Animalium* (by A. S. L. Farquharson); *De Generatione animalium* (by Arthur Platt) 1912 (1949).
- Vol. VIII. *Metaphysica* (by W. D. Ross). 1908 (1928).

Aquinói Szent Tamás: *Az értelem egysége*. Ikon Kiadó, Budapest, 1993.

Platón: *Összes művei* I–III. kötet. Európa Kiadó, Budapest, 1984.

Ackrill, John Lloyd: Aristotle's Definitions of 'Psyche'. In *Proceedings of the Aristotelian Society* 73/1973. 119–133.

Ackrill, John Lloyd: *Esseys on Plato and Aristotle*. Clarendon Press, Oxford, 1997 (rev. ed. 2001).

Ackrill, John Lloyd: Aristotle's distinction between *energeia* and *kinesis*. In Anscombe–Bambrough (szerk.): *New essays on Plato and Aristotle*. Routledge & Kegan Paul, London, 1965. 121–141.

Ackrill, John Lloyd (szerk.): *A new Aristotle reader*. Oxford University Press, Oxford, 1987.

Ackrill, John Lloyd: *Aristotle the philosopher*. Oxford University Press, Oxford, 1981.

Anscombe, G. E. M.; Bambrough, Renford (szerk.): *New essays on Plato and Aristotle*. Routledge & Kegan Paul, London, 1965 (1979).

Anscombe, G. E. M.: Thought and Action in Aristotle. In Anscombe–Bambrough (szerk.): *New essays on Plato and Aristotle*. Routledge & Kegan Paul, London, 1965. 143–158.

Aristote Traité de L'Ame. Commentaire par G. Rodier. Librairie Philosophique J. Vrin 6, Place de la Sorbonne, V^e, 1985.

Aubenque, Pierre (szerk.): *Études sur la métaphysique d'Aristote : Actes du Symposium Aristotelicum*, 6. Vrin, Paris, 1979.

Aubenque, Pierre (szerk.): *Concepts et catégories dans la pensée antique*. Vrin, Paris, 1980.

Aubenque, Pierre: La matière chez Aristote. In *Philosophique: Matičres et matérialisme*, 1 (1986). 41–48.

Aubenque, Pierre: *Problema ființei la Aristotel*. Teora, București, 1962 (1998).

Aubenque, Pierre: Sens et structure de la métaphysique aristotélicienne. In *Bulletin de la Société française de Philosophie*, 58/1 (1964). 1–56.

Balaudé, Jean-François; Morel, Pierre-Marie (szerk.): *Aristote et la notion de nature: enjeux épistémologiques et pratiques : sept études sur Aristote*. Presses Univ. de Bordeaux, Bordeaux, 1997.

Balme, David: The place of biology in Aristotle's philosophy. In Gotthelf–Lennox (szerk.): *Philosophical issues in Aristotle's biology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987. 9–20.

- Balme, David: Aristotle's use of division and differentiae. In Gotthelf–Lennox (szerk.): *Philosophical issues in Aristotle's biology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987. 69–89.
- Balme, David: Aristotle's biology was not essentialist. In Gotthelf–Lennox (szerk.): *Philosophical issues in Aristotle's biology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987. 291–312.
- Balme, David: Matter in the definition. A reply to G. E. R. Lloyd. In Devereux–Pellegrin (szerk.): *Biologie, logique et métaphysique chez Aristote: actes du séminaire C.N.R.S. – N.S.F., Oléron 28 juin – 3 juillet 1987*. Ed. du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1990. 49–54.
- Barnes, Jonathan: Aristotle's Theory of Demonstration. In *Phronesis*, Vol. 14, No. 2 (1969). 123–152.
- Baumgarten, Alexander: Principiul cerului, eternitatea lumii și unitatea intelectului în filosofia secolului al XIII-lea. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002.
- Baumgarten, Alexander: Principiul cerului. Humanitas, București, 2008.
- Bechler, Zev: *Aristotle's theory of actuality*. State Univ. of New York Press, Albany, New York, 1995.
- Berti, Enrico: Der Begriff der Wirklichkeit in der Metaphysik des Aristoteles (Θ 6-9 u.a.). In Rapp (szerk.): *Aristoteles. Die Substanzbücher (Z,H,Θ)*. Akademie Verlag, Berlin, 1996. 289–311.
- Berti, Enrico: Physique et métaphysique selon Aristote: Phys. I 2, 184b25–185a5. In Düring (szerk.): *Naturphilosophie bei Aristoteles und Theophrast: Verhandlungen des 4. Symposium Aristotelicum in Göteborg, August 1966*. Stiehm, Heidelberg, 1969. 18–31.
- Block, Irving: The Order of Aristotle's Psychological Writings. In *The American Journal of Philology* 82/1 (1961). 50–77.
- Blumenthal, H. J.: *Aristotle and Neoplatonism in late antiquity : interpretations of the De Anima*. Duckworth, London, 1996.
- Boehm, Rudolf: *Das Grundlegende und das Wesentliche. Zu Aristoteles' Abhandlung 'Über das Sein und das Seiende' (Metaphysik Z)*. Martinus Nijhoff, Den Haag, 1965.
- Bolton, Robert: Definition and scientific method in Aristotle's Posterior Analytics and Generation of Animals. In Gotthelf–Lennox (szerk.): *Philosophical issues in Aristotle's biology*. Cambridge University Press, Cambridge [u.a.], 1987. 120–166.
- Bolton, Robert: The Material Cause: Matter and Explanation in Aristotle's Natural Science. In Foellinger–Kullmann (szerk.): *Aristotelische Biologie: Intentionen, Methoden, Ergebnisse; Akten des Symposiums über Aristoteles Biologie vom 24. – 28. Juli 1995 in der Werner-Reimers-Stiftung in Bad Homburg*. Steiner, Stuttgart, 1997. 97–124.
- Bos, Abraham P.: *The Soul and its Instrumental Body. A Reinterpretation of Aristotle's Philosophy of Living Nature*. Brill, Leiden-Boston, 2003.

- Brague, Remi: *Aristote et la question du monde*. Vrin, Paris, 2001 (1988).
- Brakas, George: *Aristotles concept of the universal*. Olms, Hildesheim, 1988.
- Brentano, Franz: *Aristoteles Lehre vom Ursprung des menschlichen Geistes*. Meiner, Hamburg, 1911 (1980).
- Brentano, Franz: *Von der mannigfachen Bedeutung des Seienden nach Aristoteles*. Wiss. Buchges., Darmstadt, 1862 (1960).
- Brinkmann, Klaus: *Aristoteles' allgemeine und spezielle Metaphysik*. de Gruyter, Berlin, 1979.
- Buchheim, Thomas: Genesis und substantielles Sein. Die Analytik des Werdens in Z 7–9. In Rapp Christof (szerk.): *Metaphysik. Die Substanzbücher (Zeta, Eta, Theta)*. Akademie Verlag, Berlin, 1996. 105–133.
- Burnyeat, Myles: *Aristotle's divine intellect*. Marquette University Press, Milwaukee, Wis, 2008.
- Burnyeat, Myles: *A map of Metaphysics Zeta*. Mathesis Publications, Pittsburgh, 2001.
- Burnyeat, Myles: Is an Aristotelian Philosophy of Mind Still Credible? (A Draft). In Amélie Oksenberg Rorty, Martha C. Nussbaum (szerk.): *Essays on Aristotle's De Anima*. Oxford University Press, Oxford, 1995. 18–29.
- Burnyeat, Myles: Introduction: Aristotle on the Foundations of Sublunary Physics. In Haas, Frans de; Mansfeld, Jaap (szerk.): *Aristotle's On Generation and Corruption I*. Clarendon Press, Oxford, 2004, 7–24.
- Burnyeat, Myles (szerk.): *Notes on Book H and Θ of Aristotle's Metaphysics*. Oxford University Press, Oxford, 1984.
- Busche, Hubertus: *Die Seele als System. Aristoteles Wissenschaft von der Psyche*. Meiner Verlag, Hamburg, 2001.
- Cassirer, Heinrich: *Aristoteles' Schrift 'Von der Seele' und ihre Stellung innerhalb der Aristotelischen Philosophie*. Tübingen, 1968 (1932).
- Charles, David: Aristotle and the Unity and Essence of Biological Kinds. In Foellinger–Kullmann (szerk.): *Aristotelische Biologie: Intentionen, Methoden, Ergebnisse; Akten des Symposiums über Aristoteles Biologie vom 24. – 28. Juli 1995 in der Werner-Reimers-Stiftung in Bad Homburg*. Steiner Verlag, Stuttgart, 1997. 27–42.
- Charles, David: *Aristotle on Meaning and Essence*. Oxford University Press, Oxford, 2000 (2002).
- Charlton, William: Aristotle on the place of mind in nature. In Gotthelf–Lennox (szerk.): *Philosophical issues in Aristotle's biology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987, 408–421.
- Cherniss, Harold: *Aristotles criticism of Plato and the Academy*. John Hopkins Press, Baltimore, 1944.

- Cherniss, Harold: *Aristotles criticism of presocratic philosophy*. Octagon Books, New York, 1935 (1976).
- Code, Alan: The Priority of Final Causes Over Efficient Causes in Aristotle's PA. In Foellinger–Kullmann (szerk.): *Aristotelische Biologie : Intentionen, Methoden, Ergebnisse; Akten des Symposions über Aristoteles Biologie vom 24. – 28. Juli 1995 in der Werner-Reimers-Stiftung in Bad Homburg*. Steiner, Stuttgart, 1997. 127–143.
- Code, Alan: Monty Furth's Aristotle: 10 Years Later. In *Philosophical Studies*, 94 (1999). 69–80.
- Cohen, S. M.: *Aristotle on nature and incomplete substance*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Cooper, John M.: Hypothetical necessity and natural teleology. In Gotthelf–Lennox (szerk.): *Philosophical issues in Aristotle's biology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987. 243–274.
- Corcilus, Klaus: *Streben und Bewegen : Aristoteles Theorie der animalischen Ortsbewegung*. de Gruyter, Berlin, 2008.
- Corte, Marcel de: *La doctrine de l'intelligence chez Aristote : essai dexégèse*. Vrin, Paris, 1934.
- Devereux, Daniel; Pellegrin, Pierre (szerk.): *Biologie, logique et métaphysique chez Aristote: actes du séminaire C.N.R.S. - N.S.F., Oléron 28 juin – 3 juillet 1987*. Ed. du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1990.
- Dörrie, Heinrich: Gedanken zur Methodik des Aristoteles in der Schrift Peri psyches. In Suzanne Mansion (szerk.): *Aristote et les problemes de méthode. Communications présentées au Symposium Aristotelicum (2) a Louvain du 24 aout au 1 Sept. 1960*. Publ. Univ., Louvain, 1961. 223–244.
- Düring, Ingemar: *Aristoteles. Darstellung und Interpretation seines Denkens*. Winter Verlag, Heidelberg, 2005 (1966).
- Düring, Ingemar (szerk.): *Naturphilosophie bei Aristoteles und Theophrast: Verhandlungen des 4. Symposium Aristotelicum in Göteborg, August 1966*. Stiehm Verlag, Heidelberg, 1969.
- Düring, Ingemar: Aristotle's method in biology. A note on De Part. An. I 1, 639b30-640a2. In Mansion, Suzanne (szerk.): *Aristote et les problemes de méthode : Communications présentées au Symposium Aristotelicum (2) a Louvain du 24 aout au 1 Sept. 1960*. Publ. Univ., Louvain, 1961. 213–221.
- Edel, Abraham: 'Action' and 'Passion' : some Philosophical Reflections on Physics III 3. In Düring (szerk.): *Naturphilosophie bei Aristoteles und Theophrast : Verhandlungen des 4. Symposium Aristotelicum in Göteborg, August 1966*. Stiehm, Heidelberg, 1969. 59–64.
- Egyed Péter: Tudományos és filozófiai diskurzus. In Egyed Péter: *Szellem és környezet. Filozófiai esszék és tanulmányok*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010, 38–47.

- Egyed Péter: Pluralitás és kommunikáció az antik görög gondolkodásban. In Egyed Péter: *Szellem és környezet. Filozófiai esszék és tanulmányok*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010, 33–37.
- Frede, Michael: *Essays in Ancient Philosophy*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1987.
- Freeland, Cynthia A.: Aristotle on bodies, matter and potentiality. In Gotthelf–Lennox (szerk.): *Philosophical issues in Aristotle's biology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987. 392–407.
- Freudenthal, Gad: *Aristotle's theory of material substance : heat and pneuma, form and soul*. Clarendon Press, Oxford, 1995.
- Furth, Montgomery: *Substance, form and psyche: an Aristotelean metaphysics*. Cambridge University Press, Cambridge, 1988.
- Furth, Montgomery: Specific and individual form in Aristotle. In Devereux, Daniel; Pellegrin, Pierre (szerk.): *Biologie, logique et métaphysique chez Aristote : actes du séminaire C.N.R.S. – N.S.F., Oléron 28 juin – 3 juillet 1987*. Ed. du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1990. 85–111.
- Furth, Montgomery: Aristotle's biological universe: an overview. In Gotthelf–Lennox (szerk.): *Philosophical issues in Aristotle's biology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987. 21–52.
- Gauthier-Muzellec, Marie-Hélène (szerk.): *L'âme dans la Métaphysique d'Aristote*. Kimé, Paris, 1996.
- Gigon, Olof: Einleitung. In Aristoteles: *Vom Himmel. Von der Seele. Von der Dichtkunst*. Eingeleitet und neu übertragen von Olof Gigon. Die Bibliothek der alten Welt. Begründet von Ernst Grumach. Herausgegeben von Karl Hoenn. Griechische Reihe. Band II der Werke des Aristoteles. Artemis-Verlag, Zürich, 1950. 183–256.
- Gill, Marie Louise: *Metaphysic H 1–5 on Perceptible Substances*. In Rapp (szerk.): *Metaphysik. Die Substanzbücher (Z, H, Θ)*. Akademie Verlag, Berlin, 1996. 209–228.
- Gohlke, Paul: *Die Entstehung der Aristotelischen Prinzipienlehre*. Mohr, Tübingen, 1954.
- Gotthelf, Allan: First principles in Aristotle's *Parts of Animals*. In Gotthelf, Allan; Lennox, James G. (szerk.): *Philosophical issues in Aristotle's biology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987. 167–198.
- Gotthelf, Allan: A Biological Provenance. In *Philosophical Studies*, 94 (1999). 35–56.
- Gotthelf, Allan; Lennox, James G. (szerk.): *Philosophical issues in Aristotle's biology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987.
- Happ, Heinz: *Hyle : Studien zum aristotelischen Materie-Begriff*. de Gruyter, Berlin, 1971.
- Hegel, G. W. F.: *Előadások a filozófia történetéről II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

- Herzberg, Stephan: *Wahrnehmung und Wissen bei Aristoteles : zur epistemologischen Funktion der Wahrnehmung*. de Gruyter, Berlin, 2011.
- Hilt, Annette: *Ousia – Psyche – Nous : Aristoteles Philosophie der Lebendigkeit*. Alber, Freiburg, München, 2005.
- Hoeffe, Otfried: *Aristoteles*. Beck, München, 1996.
- Holzhausen, Jens (szerk.): *Psyche – Seele – anima : Festschrift für Karin Alt zum 7. Mai 1998*. Teubner, Stuttgart, 1998.
- Horstschäfer, Titus Maria: *Über Prinzipien : eine Untersuchung zur methodischen und inhaltlichen Geschlossenheit des ersten Buches der Physik des Aristoteles*. de Gruyter, Berlin, 1998.
- Horváth Péter: Az általános két fogalma Arisztotelésznél. In Egyed–Gál (szerk.): *Fogalom és kép II*. Presa Universitară Clujeană / Kolozsvár Egyetemi Kiadó, 2011. 309–322.
- Hüni, Heinrich: *Wahrnehmungswirklichkeit nach Aristoteles*. Königshausen und Neumann, Würzburg, 1992.
- Irwin, Terence: *Aristotles first principles*. Clarendon Press, Oxford, 1988.
- Jaeger, Werner: *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*. Weidmann, Berlin, 1923 (1955).
- Jaeger, Werner: *Studien zur Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles*. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1912.
- Judson, Lindsay (szerk.): *Aristotle's Physics : A Collection of Essays*. Clarendon Press, Oxford, 1995.
- Kosman, Aryeh: Animals and other beings in Aristotle. In Gotthelf–Lennox (szerk.): *Philosophical issues in Aristotle's biology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987. 360–391.
- Kosman, Aryeh: Aristotelian Methaphysics and Biology: Furth's Substance, Form and Psyche. In *Philosophical Studies* 94 (1999). 57–68.
- Kremer, Klaus: *Die neuplatonische Seinsphilosophie und ihre Wirkung auf Thomas von Aquin*. Brill, Leiden, 1971.
- Kullmann, Wolfgang; Föllinger, Sabine (szerk.): *Aristotelische Biologie. Intentionen, Methoden, Ergebnisse; Akten des Symposions über Aristoteles Biologie vom 24. – 28. Juli 1995 in der Werner-Reimers-Stiftung in Bad Homburg*. Steiner, Stuttgart, 1997.
- Kullmann, Wolfgang: *Wissenschaft und Methode : Interpretationen zur aristotelischen Theorie der Naturwissenschaft*. de Gruyter, Berlin, 1974.
- Lautner Péter: Arisztotelész lélekfilozófiája az újabb kutatások tükrében. In Aristoteles: *Lélekfilozófiai írások*. Fordította Steiger Kornél. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006. 193–218.
- Lennox, James G.: Material and Formal Natures in Aristotle's De partibus animalium. In Foellinger, Sabine; Kullmann, Wolfgang (szerk.): *Aristotelische Biologie : Intentionen, Methoden,*

- Ergebnisse; Akten des Symposions über Aristoteles Biologie vom 24. – 28. Juli 1995 in der Werner-Reimers-Stiftung in Bad Homburg.* Steiner Verlag, Stuttgart, 1997. 163–181.
- Lennox, James G.: Kinds, forms of kinds, and the more and the less in Aristotle's biology. In Gotthelf–Lennox (szerk.): *Philosophical issues in Aristotle's biology.* Cambridge University Press, Cambridge, 1987. 339–359.
- Liske, Michael-Thomas: Kinesis und Energeia bei Aristoteles. In *Phronesis : a journal for ancient philosophy*, XXXVI/2 (1991). 161–178.
- Lloyd, Antony C.: *Form and universal in Aristotle.* Cairns, Liverpool, 1981.
- Lloyd, G. E. R.: Aristotle's zoology and his metaphysics. The status questionis. A critical review of some recent theories. In Devereux, Daniel; Pellegrin, Pierre (szerk.): *Biologie, logique et métaphysique chez Aristote : actes du séminaire C.N.R.S. - N.S.F., Oléron 28 juin – 3 juillet 1987.* Ed. du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1990. 7–35.
- Mansion, Suzanne: *To simon* et la définition physique. In Düring, Ingemar (szerk.): *Naturphilosophie bei Aristoteles und Theophrast : Verhandlungen des 4. Symposium Aristotelicum in Göteborg, August 1966.* Stiehm, Heidelberg, 1969. 124–132.
- Mansion, Suzanne (szerk.): *Aristote et les problemes de méthode : Communications présentées au Symposium Aristotelicum (2) a Louvain du 24 aout au 1 Sept. 1960.* Publications Universitaires de Louvain, Louvain, 1961.
- Mesch, Walter: Die Teile der Definition (Z 10–11). In Rapp, Christof (szerk.): *Aristoteles, Metaphysik, Die Substanzbücher (Zeta, Eta, Theta).* Akademie Verlag, Berlin, 1996. 135–156.
- Morrison, Donald: Substance as Cause: Metaphysics Z 17. In Rapp, Christof (szerk.): *Aristoteles, Metaphysik, Die Substanzbücher (Zeta, Eta, Theta).* Akademie Verlag, Berlin, 1996. 193–207.
- Nussbaum, Martha Craven; Rorty, Amélie Oksenberg (szerk.): *Essays on Aristotles De anima.* Clarendon Press, Oxford, 1992.
- Nuyens, François: *L'évolution de la psychologie d'Aristote.* Ed. de l'Institut sup. de philosophie, Louvain, 1973 (1948).
- Owen, G. E. L.: Tithenai ta phainomena. In Mansion, Suzanne (szerk.): *Aristote et les problemes de méthode : Communications présentées au Symposium Aristotelicum (2) a Louvain du 24 aout au 1 Sept. 1960.* Publications Universitaires de Louvain, Louvain, 1961. 83–103.
- Owens, Joseph: *The doctrine of being in the Aristotelian 'Metaphysics' : a study in the Greek background of mediaeval thought.* Pontifical Inst. of Mediaeval Studies, Toronto, 1951 (1978).
- Owens, Joseph: The Aristotelian Argument for the Material Principle of Bodies. In Düring, Ingemar (szerk.): *Naturphilosophie bei Aristoteles und Theophrast : Verhandlungen des 4. Symposium Aristotelicum in Göteborg, August 1966.* Stiehm, Heidelberg, 1969. 193–209.

- Pellegrin, Pierre: *La classification des animaux chez Aristote : statut de la biologie et unité de l'Aristotélisme*. Belles Lettres, Paris, 1982.
- Pellegrin, Pierre: Logical difference and biological difference: the unity of Aristotle's thought. In Gotthelf, Allan; Lennox, James G. (szerk.): *Philosophical issues in Aristotle's biology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987. 313–338.
- Picht, Georg: *Aristoteles 'De anima'*. Klett-Cotta Verlag, Stuttgart, 1987.
- Polansky, Ronald M.: *Aristoteles De anima*. Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Rapp, Christof (szerk.): *Aristoteles, Metaphysik, Die Substanzbücher (Zeta, Eta, Theta)*. Akademie-Verlag, Berlin, 1996.
- Rapp, Christof: *Aristoteles zur Einführung*. Junius, Hamburg, 2001 (2004).
- Rapp, Christof: Einleitung: Die Substanzbücher der Metaphysik. In Rapp (szerk.): *Aristoteles, Metaphysik, Die Substanzbücher (Zeta, Eta, Theta)*. Akademie Verlag, Berlin, 1996. 1–26.
- Rapp, Christof: *Identität, Persistenz und Substantialität : Untersuchung zum Verhältnis von sortalen Termen und aristotelischer Substanz*. Alber, Freiburg (Breisgau), 1995.
- Rapp, Christof: Substanz als vorrangig Seiendes (Z 1). In Rapp (szerk.): *Aristoteles, Metaphysik, Die Substanzbücher (Zeta, Eta, Theta)*. Akademie Verlag, Berlin, 1996. 27–40.
- Reale, Giovanni: *The concept of first philosophy and the Unity of the Metaphysics of Aristotle*. State Univ. of New York Pr., Albany, 1961 (1980).
- Rhenius, Ralph: *Die Einheit der Substanzen bei Aristoteles*. Akademie Verlag, Berlin. 2005.
- Ricoeur, Paul: *Être, essence et substance chez Platon et Aristote* (Cours professé a l'Université de Strasbourg en 1953–1954.). Soc. d'Éd. d'Enseignement Supérieur, Paris, 1957 (1982).
- Ross, W. D.: *Arisztotelész*. Osiris, Budapest, 1996.
- Solmsen, Friedrich: *Aristoteles system of the physical world : a comparison with his predecessors*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1960.
- Sorabji, Richard: Body and Soul in Aristotle. In *Philosophy*, 49/187 (1974). 63–89.
- Stallmach, Josef: *Dynamis und energeia : Untersuchungen am Werk des Aristoteles zur Problemgeschichte von Moeglichkeit und Wirklichkeit*. Verlag Anton Hain KG, Meisenheim am Glan, 1959.
- Steinfath, Holmer: Die Einheit der Definition und die Einheit der Substanz. Zum Verhältnis von Z 12 und H 6. In Rapp Christof (szerk.): *Metaphysik. Die Substanzbücher (Zeta, Eta, Theta)*. Akademie Verlag, Berlin, 1996. 229–251.
- Steinfath, Holmer: *Selbständigkeit und Einfachheit : zur Substanztheorie des Aristoteles*. Hain, Frankfurt am Main, 1991.
- Taylor, Alfred E.: *Aristotle*. London and Edinburgh, 1919.

- Theiler, Willy: Einleitung. In Aristoteles: *Über die Seele*. Übersetzt von Willy Theiler. Aristoteles Werke in deutscher Übersetzung. Herausgegeben von Helmut Flashar, Band 13. 6. Ausgabe. Akademie-Verlag, Berlin 1983 (1959). 73–86.
- Tugendhat, Ernst: *TI KATA TINOS: Eine Untersuchung zu Struktur und Ursprung aristotelischer Grundbegriffe*. Alber, Freiburg, München, 1958 (2003).
- Viertel, Wolfgang: *Der Begriff der Substanz bei Aristoteles*. Forum Academicum, Königstein/Ts., 1982.
- Wedin, Michael V.: *Aristotles theory of substance : the Categories and Metaphysics Zeta*. Oxford University Press, Oxford [u.a.], 2000.
- Wedin, Michael V.: Subjects and Substance in *Metaphysics Z 3*. In Rapp, Christof (szerk.): *Aristoteles, Metaphysik, Die Substanzbücher (Zeta, Eta, Theta)*. Akademie Verlag, Berlin, 1996. 41–73.
- Weidemann, Hermann: Zum Begriff des *ti ên einai* und zum Verständnis von *Met. Z 4*, 1029b22–1030a6. In Rapp, Christof (szerk.): *Aristoteles, Metaphysik, Die Substanzbücher (Zeta, Eta, Theta)*. Akademie Verlag, Berlin, 1996. 75–104.